

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נ, תשנ"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הלל אומר "מלוא הין...": שאדם חייב לומר כלשון רבו

מקצת חוקרי הספרות התלמודית וחכמי הלשון ביקשו ללמוד מהאמרה "שאדם חייב לומר בלשון רבו", שר' יהודה הנשיא, עורך המשנה, לא שלח ידו במאמרי התנאים, אלא מסרם כלשונם, שהרי הוא מציין שהתנאים עצמם הקפידו למסור את ההלכות בלשון רבותיהם.¹ הנה, למשל, דבריו של חכם איטלקי בן המאה הטי"ו, ר' יוסף בן שלמה קולון: "[...] דמאחר שהתנאים שהיו לפני ר' שנו משנתן בסגנון זה גם ר' שנהא כן ולא רצה לשנות לשון רבו שחייב אדם לומר בלשון רבו [...] וגם ממקומו הוא מוכרע שר' לא שנה המשניות אלא כמו ששמע מרבותיו ולא מלשון ר' עצמו הן שנויות [...]".²

שנינו במסכת עדיות א, ג (מובא כאן על פי כ"י קאופמן):

הלל או' מלא הין מים שאובין פוסלין את המקווה שאדם חייב לומר כלשון רבו.³ ושמי אומי תשעת קבים וחכי אומי לא כדברי זה ולא כדברי זה אלא עד שבאו שני גרדיים משער האשפות שבירושלם והעידו משם שמעייה ואבטליון ששלושת לוגים מים שאובין פוסלין את המקווה וקיימו את דבריהן.

חכמים שבכל הדורות נתקשו בפירוש הרישה. מה חריג בלשונו של הלל ומה פשר ההסבר (מעין התנצלות) של המשנה "שאדם חייב לומר כלשון רבו"? העיון בפירושים שהוצעו במרוצת הדורות מעלה ארבע שיטות עיקריות, אלא ששתיים מהן כרוכות בחילופי גרסה במשנה.

א. הפירוש הקדום ביותר שהגיענו הוא פירושו של רש"י (שבת טו ע"א):

שחייב אדם לומר בלשון רבו כלומר הין אינו לשון משנה אלא לשון תורה, אלא כך שמעה מפי שמעיה ואבטליון. ורבותי מפרשין בלשון משה רבינו. ולבי מגמגם שהרי בכמה מקומות לא הקפיד על כך.

פירוש זה מובא גם בערוך, מילונו של ר' נתן מרומי (ערך "לשון"):

מלא הין [...] שחייב אדם לומר בלשון, רבו פי' לא אמר בשיעור קבין

ולא שיעור לוגין אלא מלא הין מים כמו שהתורה משערת בהין וחצי הין. ורבו היינו משה רבינו עליו השלום. פירוש אחר כמו שקיבל מרבו ממש (ערוך השלם, מהדורת ח"י קאהוט, ה, עמ' 60).

הראב"ד מפרש בשינוי מה. לדעתו, הלל העדיף להשתמש במידה הין, משום שהיא המידה הגדולה בתורה ללח. למעשה, זוהי העדפתו של רבו. פסילת המקווה היא בהין ולא בפחות מזה. ולפי זה אין לטעם עניין לשוני כלל.⁴

ב. פירוש שונה לחלוטין, המבוסס על גרסה אחרת, מזמן לנו הרמב"ם:

שמעיה ואבטליון הם רבותיהם של שמאי והלל כמו שמבואר באבות והיו גרים ונשאר בשפתם לעגי שפת הגויים והיו אומרים אין במקום הין. והלל היה אומר מלא אין כמו ששמע מהם [...] ויש מי שקורא מלא הין מלא הן ואומר שהשינוי כאילו הוא בין הן [=הן] להין [=הין]. והקריאה הראשונה היא שלמדתי מאבא מורי ז"ל שלמד מפי רבו ורבו מפי רבו ז"ל.⁵

אף המאירי מכיר את שתי הגרסאות שבפירוש הרמב"ם (אלא שאין הוא מזכירן):

ואמרו בה גם על בית הלל שחייב אדם לומר בלשון רבו. ומתוך כך יש גורסין מלא אין מים שאובים. ומצד שהיו שמעיה ואבטליון גרים ולא היו יכולים לחדד לשונם לאות הה"א כראוי והיו קורין אותה בתנועת אל"ף. ויש גורסין מלא הן בצירי תחת הה"א ואין השינוי בין אל"ף לה"א אלא בין חרק לצרי. ואין נראה כן (בית הבחירה למסכת עדיות, מהדורת א' סופר, ירושלים תשל"ב, עמ' 179-180).

ר' שמעון בן צמח דוראן נדרש לענייננו בבואו להגן על כבודו של ר' אברהם הגר הצרפתי, שנמצא משתבש לעתים בלשונו:

אם פעמים כותב בקצת כתביו קצת שגגות לא מפני זה יוצא מגדר תלמיד לפי שהוא גר ומנעוריו לא גדל על לשון הקדש והלל היה אומר מלא אין מים שאובים שחייב אדם לומר בלשון רבו (שבת טו ע"א) כך היא הגרסא בנוסחאות ישנות אין באל"ף ולפי שהיו שמעיה ואבטליון גרי צדק ולא היו יכולין לומר הין, הלל שלמד מהם היה אומר בלשונם (שו"ת תשב"ץ, חלק א, סימן לג).

ג. ר' שלמה עדני, בעל מלאכת שלמה, מביא כאן את פירושו של ר' יהוסף

אשכנזי, המסביר שההתנצלות היא על ייתור התיבה **מלא** (וכן סבור הגר"א, ראה להלן), או, לפי הסבר אחר, על העדר התאם תחבירי:

ומצאתי שכתב החכם הר"ר יהוסף אשכנזי ז"ל וז"ל [=וזה לשונן] נ"ל [=נראה לי] שיש קושיא על לשונו, כי היה לו לומר הין מים שאובין פוסל את המקוה, למה אמר מלא, שהרי שמאי וחכמים לא אמרו מלא וגם פוסלין לשון רבים אינו נכון כיון שאינו אלא הין אחד אלא שצריך לומר שחוזר על המים וזה דחוק ועל כן אומר שכך שמע מרבו וזה נ"ל עיקר ע"כ [=עד כאן].

הגר"א⁶ תמה על הנחת הרמב"ם והבאים אחריו, שהלל אחז בלשון רבו גם כשהיא משקפת הגייה משובשת, ועל כן הוא מציע הסבר חריף הקושר בין פירוש הרמב"ם (וגרסתו) לבין הפירוש המסביר את ייתורה של התיבה **מלא**:

שחייב אדם [...] קאי אמלת מלא, דמיותר לגמרי במשנה, דהוה סגי לומר הין שאובין פוסלין המקוה. להכי אמר אלא שחייב [...] ור"ל משום שרבו של הלל היה אבטליון שהיה גר, לא היה יכול לבטא יפה הה' של מילת הין והיה משתמע כאילו אומר אין [=אין] מים שאובין וכו'. ושלא יטעו תלמידיו [...] לפיכך הוסיף מלת מלא. ולהכי מדחייב אדם לומר בלשון רבו, אמר הלל גם כן מלת מלא, אף שהוא היה יכול לבטא יפה מלת הין.

ובכן, אבטליון הגר הגה **אין** במקום **הין** ועל כן הוסיף תיבת **מלא** [אין], כדי שלא יבין השומע היגד של שלילה: אין מים שאובים פוסלין את המקוה.⁷

ד. הפתעה צפויה לנו מן האוטוגרף של פירוש הרמב"ם למשנה.⁸

שמעיה ואבטליון הם רבותיהם של שמאי והלל. כמו שיתבאר באבות והיו עליהם השלום גרים ונשארה בלשונם עלגות הגוים [=שהגו בלשונם הארמית: מְלָא] והיו אומרים במקום מלוא הין מְלָא הין, והיה הלל אומר כך מלא הין כמו ששמע מהם והוא אמרו שחייב אדם לומר כלשון רבו. ויש מי שקורא מלוא חין ואומר כי השינוי היה בין הין וחין. והקריאה הראשונה היא אשר קבלתי מאבא מארי זצ"ל שקבל מרבו ורבו מרבו זכרם לברכה.

ובכן, הגרסה שקיבל מאביו אינה עוסקת בתיבה **הין** (כפי שהובא לעיל, על פי גרסת הדפוסים המצויים) אלא בתיבה **מלא**. תיבה זו מנוקדת הן בפירוש והן בפנים: **מְלָא**,⁹ והניקוד הזה נמצא גם בכתב יד קימברגי למשנה. ויש

חידוש גם בגרסה האחרת המדברת על חילוף פונולוגי בין ה"א לחי"ית ולא על חילופי תנועות הן-הין כבנוסח הנדפס (ראה לעיל).¹⁰

בתשובות הגאונים נמצא אזכור למשנתנו ובו הבחנה מעניינת: "[...] בלשון רבו וכין [=וכן] מלא הין דלא לימא מלוא לישנא דבבלאי [=שלא לומר מלוא כלשון הבבלים]".¹¹ לכאורה, הרי לנו עדות המאששת את גרסת הרמב"ם, אלא שלפי משנתנו יוצא הפוך: הצורה **מלא** היא הבבלית. ושמה נשתבש הטקסט בתשובת הגאונים.

וכיצד פירשו החדשים את משנתנו? פירושי הרמב"ם לא הובאו בחשבון כל עיקר, משום שהגרסאות שעליהן נתבססו – הן אלו שבנוסח הדפוסים (אין-הין, הן-הין) והן אילו שבנוסח האוטוגרף (מלא-מלוא, חין-הין) – לא נמצאו מתועדות. בעיקרו של דבר, החדשים חוזרים לפירושו של רש"י.

יחזקא אייזיק הלוי, עזרא ציון מלמד וחנוך אלבק מפרשים שהלל השתמש בתיבה **הין** המקראית משום שכך למד מרבו. ובניסוח שונה: הלל השתמש במידה **הין** הבבלית, ולא במידה **לוג** שנהגה בארץ ישראל, משום שכך למד מרבו הבבלי.¹²

פירוש מקורי מציע לנו הרב ראובן מרגליות:¹³ במשפט "שאדם חייב [...] " מסביר ר' יהודה הנשיא, עורך המשנה, מפני מה חרג ממנהגו והקדים את הלל לשמאי.

יעקב א' אפרתי, שהקדיש עיון מקיף לאמרה "שחייב אדם לומר בלשון רבו",¹⁴ הן במשנתנו הן בשני מקומות הופעותיה הנוספים בתלמוד בבלי (ברכות מז ע"א; בכורות ה ע"א), משער שבמשנתנו כאן אין המשפט הזה מקורי אלא חדר אל הפנים מן הגיליון, ולגיליון הוא הגיע מן המאמרים שבתלמוד הבבלי.

ראוי לציין, שכבר דאנבי, בתרגומו האנגלי למשנה,¹⁵ הקיף את המשפט הנידון בסוגריים והעיר שזוהי גלוסה של עורך המשנה, ר' יהודה הנשיא (!). וכך תרגם: Hillel says; One hin [...] ([We speak of hin] only because a man must use the manner of speaking of his teacher).

ואכן, במקבילה שבתוספתא (עדיות א, ג) ליתא המשפט "שאדם חייב" וכו', והנוסח שם: "הילל אומ' מלא הין מים שאובין של שנים עשר לוג פוסלין את המקוה. שמאי אומ' הין מים שאובין של שלשים וששה לוג פוסלין את המקוה. וחכ' אומ' לא כדברי זה ולא כדברי זה" וכו'.¹⁶ – ותמוה הדבר שגם שמאי משתמש במידה **הין**.

סוף דבר: אין אנו יודעים מידי מי יצא המשפט "שאדם חייב" וכו' – מידי עורך המשנה או מידי מעתיק מאוחר (בהשפעת המאמרים שבבבלי)? בין כך

ובין כך, חסרות מילות קישור מעין "ולמה אמר הין, שאדם..." כדוגמת ההשלמה של דאנבי. הגרסאות של הרמב"ם שנמסרו בשם אבותיו בספרד נותרו בחינת חידה,¹⁷ ואין לנו אלא לצפות לכתבי יד קדומים נוספים ולקטעי גניזה שיעידו על נוסח משנתנו.¹⁸

הערות

- * אני מודה לעורך, ד"ר חיים אי כהן, על הצעות השיפור הנדיבות שלו.
1. ראה אי בן-יהודה, המבוא הגדול, ירושלים תש"ט, עמ' 146–147. וכן ראה מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ו, עמ' 17.
2. שו"ת מהרי"ק, סימן קעו. וראה מה שכתב י' שור בהקדמתו לספר העתים לר' יהודה אלברצלוני, ברלין 1902, עמ' v.
3. כך הגרסה גם בכ"י פרמה ומהדורת לו. בדפוסים: "אלא שאדם חייב לומר בלשון רבו".
4. והעירו בתוספות שאנץ על אתר: "שמעיה ואבטליון. שנו להם בלשון זה, אבל אין לפרש משה רבנו, שכתב בתורה הין, דאדרבה, מצינו לשון תורה לחוד".
5. זהו הנוסח הנדפס של פירוש הרמב"ם בתרגומו העברי והוא הנוסח המצוי כבר בכ"י פריז למשנה (שנתק בשנת 1398–1401) ובדפוס הראשון של המשנה (נפול רנ"ב). על גרסה אחרת בדברי הרמב"ם ראה להלן, סעיף ד.
6. דבריו נמסרים (בשינויים קלים) בשולי מהדורות משניות אחדות. ראה, למשל, משניות דפוס וילנא. ציטוטי כאן הוא מתוך מהדורת המשניות זכר חנוך, ירושלים תשנ"ט.
7. רפאל פוזן (לשונו לעם מב [תשנ"א], ד, עמ' 148) הגזים מאוד במה שביקש ללמוד מדברי הגר"א: "נמצא כי לדעת הגר"א נוספה תיבת מלוא למידת הנפח הין כתרופה לתופעת ערעור האות הגרונית ה"א [...]". והרי התיבה **מלא** מצויה גם לפני פְּתִימִים ממחישים שאינם פותחים בעיצור גרוני, כגון: **מלא קומץ**, **מלא ספל**.
8. בתרגומו של הרב קאפח במהדורתו, משנה עם פירוש רבינו משה בן מימון, ירושלים תשל"ד.
9. כן ניקד הרב עמר במהדורת התלמוד שלו (המנוקדת לפי מסורת תימן): "מְלֵא הין". וידידי ד"ר צמח קיסר הודיעני בטובו (במכתבו אליי מיום י"ד באדר א' תשנ"ד), שבני תימן גורסים בכל מקום **מְלֵא הין**. אף הוא סבור שהרב עמר נמשך אחרי מהדורת המשנה של הרב קאפח, והניקוד בפתחות הלמ"ד (!) יוכיח, שכן גם בארמית הלמ"ד קמוצה.
10. הרב קאפח מעיד: "וכל זה [הנוסח המצוי בדפוסים] שיבוש". ועדיין לא ברור כיצד נשתלשלה גרסה זו אם לא מידי הרמב"ם יצאה.
11. שי אסף, תשובות הגאונים, ירושלים תש"ב, עמ' 160.
12. ראה י"א הלוי, דורות הראשונים, חלק א, כרך ג, פרנקפורט תרס"ו, עמ' מח-נ; ע"צ מלמד, עיונים בספרות התלמוד, ירושלים תשמ"ו, עמ' 67–69; ח' אלבק בפירושו למשנה בעדיות על אתר, וראה גם בהשלמות ותוספות, עמ' 475.

13. יסוד המשנה ועריכתה, תל־אביב תרצ"ה, עמ' לג, הערה ה.
14. ראה מאמרו בספר השנה של אוניברסיטת בר־אילן ט (תשל"ב), עמ' 221–238.
15. H. Danby, *The Mishnah*, Oxford 1933, p. 422.
16. לדעת ליברמן יש למחוק "מלא היין" שבדברי שמאי. ראה תוספת ראשונים, חלק שני (נשים–נזיקין–טהרות), ירושלים תפרח"י, עמ' 180.
17. בשינויי הנוסחאות שבשולי המשניות הנדפסות מצוין שבמשנה דפוס מנטובה כתוב "מלא אין". במשניות קושטא ת"ד מודפס בפנים "מלא היין", ובהערה נאמר: "אין באלף ס"א [=ספרים אחרים]". ונראה לי שהכול בהשפעת פירוש הרמב"ם, ובכלל זה הערת בעל תוספות יום טוב: "הין נ"א אין".
18. לפי שעה לא עלה בידי כלל לאתר קטעי גניזה למשנתנו.